

TUDOMÁNYOS ÉLET / SCIENTIFIC LIFE

A migráció és társadalmi-gazdasági összefüggései: az MTA KRTK vándorszemináriuma

Migration and its socio-economic relations: seminar of the MTA KRTK

FLEISCHER TAMÁS

FLEISCHER Tamás: kutató, MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Világgazdasági Intézet; 1112 Budapest, Budaörsi út 45.; fleischer.tamas@krtk.mta.hu

Tamás FLEISCHER: researcher, Institute of World Economics, Centre for Economic and Regional Studies, Hungarian Academy of Sciences; Budaörsi út 45., H-1112 Budapest, Hungary; fleischer.tamas@krtk.mta.hu

Bevezetés

Öt évvel ezelőtt szervezte kutatóközpontokba a Magyar Tudományos Akadémia a korábbi intézeteit. Ennek során az MTA Közgazdaságtudományi Intézet, az MTA Regionális Kutatások Központja és az MTA Világgazdasági Kutatóintézet összevonásával jött létre az MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont.

Az esetenként formálódó közös kutatásokon túlmenően 2015 óta a három intézet kutatói szemináriumsorozat keretében tárgyalnak meg egy-egy kiszemelt témát, érvényre juttatva, néha ütköztetve a kutatók eltérő háttéréből is adódó eltérő szempontokat, megközelítéseket. Emellett a vándorszemináriumok alkalmat teremtenek a kutatóknak arra is, hogy végiglátogassák a központhoz tartozó különböző helyszíneket: eddig Budapest mellett a győri és a pécsi osztályokat. Az első szeminárium 2015 tavaszán a felzárkózás kérdéskörét járta körbe (Fleischer 2015); a második témája az újjraiparosodás volt (Lengyel 2015); a harmadiké pedig a társadalmi egyenlőtlenségek (Lux 2015).

A 2016 áprilisában *A migráció - és társadalmi-gazdasági összefüggései* címmel rendezett negyedik vándorszeminárium vendéglátója az MTA KRTK RKI Du-

nántúli Tudományos Osztálya volt. Ezúttal a többirányú megközelítést az is elősegítette, hogy 2015 őszén a KRTK is aktívan részt vett a MTA Migrációs Munkacsoportjának a kérdéskört elemző munkájában (MTA Migrációs Munkacsoport 2015). Jelen beszámoló részben a munkacsoportban végzett kutatások alapján készített előadásokra támaszkodik, részben pedig néhány frissebb statisztikai adatsor segítségével kiegészíti és továbbvezeti a tárgyalt trendeket. Az elhangzottaknak megfelelően az ismertetés a migráció fogalmi, történeti, globális, európai és hazai szempontjaira is kitér, illetve az elvándorlás és a bevándorlás jelenségét és összefüggéseit egyaránt érinti.

Migráció: fogalmi és történeti háttér

A szeminárium kezdetén tisztáztuk, hogy a migráció szó számunkra semmiféle értéktartalommal nem rendelkezik, politikailag semleges: egyszerűen tartós (de nem feltétlenül végleges) helyváltoztatást jelent. Magyar megfelelője a vándorlás, illetve a költözés: jellemzően költöző madaraknak nevezzük azokat a „migratory” madárfajokat is, amelyek szezonálisan vándorolva változtatják az élőhelyüket, és évente visszatérnek a korábbi költőhelyükre.

Ezzel kapcsolatban érdemes egy pillantást vetni a hosszabb tengeri utat el nem viselő gólyák vonulási útvonalainak a térképére: nagyon pontosan kirajzolódnak azok a belépőhelyek, amelyeken keresztül Európába „migrálni” lehet; illetve a belépés előtti utolsó külső állomások (Marokkó, Líbia/Tunézia, Törökország). (1. ábra)

1. ábra: A fehér gólya migrációs útvonalai
Migration routes of white storks

Forrás: *The white stork* (2008).

A Földközi-tenger kapcsán Hajdú Zoltán felhívta a figyelmet arra *Magyarország: ütköző- és konfliktusterület a migráns-kibocsátó és -befogadó térségek között* című előadásában, hogy e térségben történelmileg milyen erők Európa kapcsolatai: ez a tenger ugyanis nem elválasztja, hanem hagyományosan összeköti a partján lakó népeket. Az előadás bemutatta, hogy az előző ezredfordulón történetesen – a délfraancia és az itáliai partvonalat leszámítva – az iszlám körülölelte a mediterráneum térségét, de 17. századi legnagyobb kiterjedése idején a török birodalom is jócskán túlnyúlt a Földközi-tenger keleti medencéjén. Egészen az első világháborúig az iszlám birodalmi szinten jelen volt Európában – ez is hozzá tartozik a kontinens múltjához.

Előadása további részében a kutató rámutatott arra, hogy a második világháború után a kettős vasfüggöny (a szovjet határ, illetve a szovjet érdekvonala határa) éles cezúrát jelentett nemcsak a kapcsolatokban, de a fejlődés ütemében is. E „szétfejlődés” egyik következménye az, hogy ma a bevándorlókat vonzó térségek e zóna nyugati oldalára esnek, és Magyarország ma inkább tranzitútvonal, mintsem letelepedési célpont. De az eltérő fejlődés tetten érhető abban az érték-választási különbözőségben is, ahogy Nyugat-Európa és mi a menekültek befogadásának a kérdését kezelni kezdtük. Az Európai Uniónak az eltérő érintettséget figyelembe vevő, ugyanakkor egységes és mindenki számára érthető és betartható döntéseket kell a kérdéskörben hoznia; olyanokat, amelyeket a tagállamok is magukénak vallanak. (Hajdú 2016)

Bevándorlás, elvándorlás

A migrációnak a hazai lakosságot érintő mindkét irányával behatóan foglalkozott Hárs Ágnes *Bevándorlás és/vagy elvándorlás: Magyarország nemzetközi összehasonlításban* című előadása. (Átdolgozott változatban megjelent: Hárs 2016.)

A 2004-ben és 2007-ben csatlakozó tagországokból Nyugat-Európában (EU-15) élő összes emigránsok aránya a kibocsátó ország népességének a százalékában számítva 2003-ig sehol nem érte el a két százalékot. A dinamika ekkor megváltozott, és a 2008-as válság idejére ez az arány általában 3-6%-ra emelkedett, Romániában még magasabbra. Kivételt képeztek a kilencvenes évek jobb kiinduló gazdasági helyzetű országai – Csehország, Szlovénia, Magyarország –, ahol az érték továbbra is 2% alatt maradt (Hárs 2013). A válság kis megtorpanást jelentett, de a tendencia alapvetően folytatódott: 2014-re Románia és Bulgária mellett a balti országok is nagyjából a 6-12%-os tartományba kerültek. Magyarországon a növekedés 2010 után erősödött, népességéhez képest az emigráció 2014-re meghaladta a 3%-ot. Az előadó az elérhető bérnyereséget, a munkaerőpiaci helyzetet, a GDP alakulását és egyéb intézményi tényezők hatását sorolta a kivándorlást befolyásoló legfőbb tényezők közé.

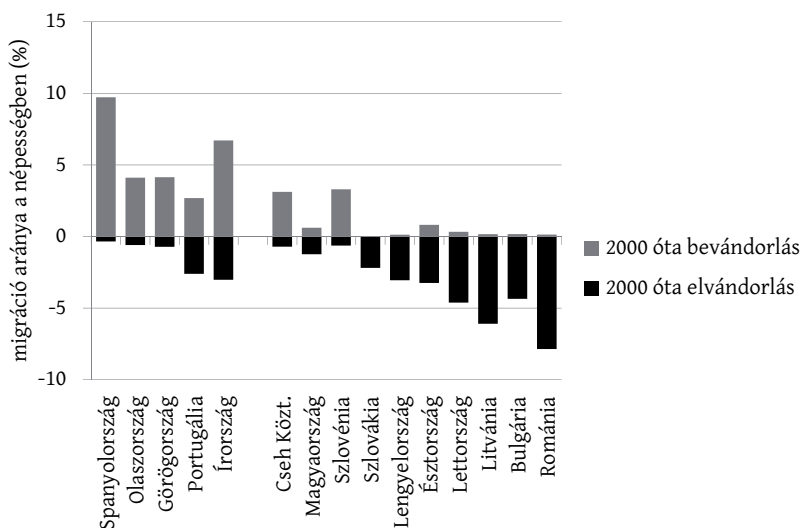
Az elvándorlás és a bevándorlás összefüggésével kapcsolatban erősen tartják magukat bizonyos mennyiségi illúziók. Az egyik ezek közül, hogy a beván-

dorlók kiszorítják a hazai munkaerőt, munkanélküliséget és elvándorlást generálva. A másik feltételezés szerint a bevándorlók az elvándorlókat képesek pótolni, azok helyére tudnak állni. Hárs Ágnes ábrája egészen más kapcsolatra enged következtetni az elvándorlás és a bevándorlás között (2. ábra). Az ábra az unió kohéziós országai és a 2004 után csatlakozók példáján arra mutat rá 2000–2010 közötti adatok segítségével, hogy nem jellemző, hogy egy felzárkózó ország egyszerre tudna kibocsátó és befogadó lenni. Az országokat valamelyik irány dominanciája jellemzi. A bizonytalan helyzet (pl. Portugália) esetleg éppen trendváltásra mutat. Az általános trend inkább az, hogy azok az országok, amelyekből sokan távoznak, nem vonzóak a betelepülők számára sem; illetve, hogy a migránsokat erősen vonzó országokból kevesen emigrálnak.

Ha ez az összefüggés további kutatásokkal alaposabban igazolható, akkor arra lehet következtetni, hogy a potenciális bérnyerességgel és a munkaerőpiaci helyzettel együtt kiemelkedő szerepet játszik a folyamatokban a gazdasági stabilitás és a megfelelő intézményrendszer megléte. Ezek az adottságok mind a hazai munkavállalók, mind a potenciális bevándorlók számára hasonló keretfeltételeket jelentenek, azaz nem várható olyan kombináció, amely a hazai munkavállalókat erőteljesen taszítja, másokat viszont jelentős mértékben odavonz, vagy fordítva.

Hárs Ágnes további kutatásai az MTA 2015-ös jelentése keretében azt elemezték, hogy a nem európai országokból érkező kisszámú hazai bevándorló mi-

2. ábra: Külföldi állampolgárok 2000 utáni bevándorlása és a hazai népesség elvándorlása az EU-10-ben és az új EU bevándorló országokban, 2011
Immigration of foreign citizens after 2000 and emigration of population in different countries of the EU, 2011

Forrás: Hárs Á. számítása az egyes országok 2011. évi népszámlálási adatai alapján.

lyen mértékben volt képes beilleszkedni a hazai gazdasági folyamatokba (Bördös, Csillag, Orosz 2015; Hárs 2015). A korábbi, spontánnak nevezett folyamatok valójában arra utalnak, hogy a migránsok nagyon is tudatosan képesek informálódni és megválasztani a letelepedésre alkalmas országot – ennek köszönhetően aktivitásuk statisztikailag esetenként jobb, mint a velük összehasonlítható hazai népességé. Nyilvánvalóan eltér a korábbi beilleszkedési folyamatoktól az, amikor kényszerből, hirtelen, nagy tömegben, előzetes információk nélkül érkeznek menekültek az országba. Erre vonatkozóan kiterjedt hazai tapasztalatok nem állnak rendelkezésre, de azoknak, akik korábban menekülteként integrálódni tudtak a munkaerőpiacba, általában öt-tíz éves alkalmazkodási időszakra volt szükségük.

Az, hogy ez hosszú idő vagy rövid, relatív: az újszülöttek munkapiaci integrációjához például átlagosan húsz évre van szükség. Az egyén oldaláról nézve ugyanakkor egy felnőtt ember aktív életében tíz év is hosszú időszak.

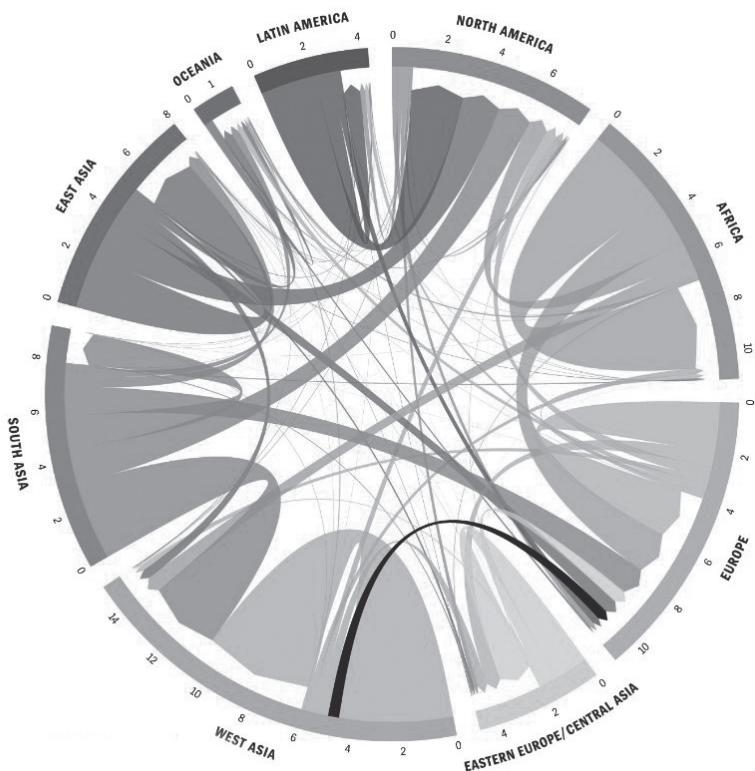
A menekültválság

Mennyiben rendkívüli az a helyzet, amely 2015-ben Európában kialakult? Nő-e világszerte a migránsok száma? A Wittgenstein Center for Demography kutatása igazít el ebben a kérdésben. Eszerint az elmúlt öt évben világszerte 36,5 millió ember hagyta el migránsként azt az országot, ahol született – ez a ma élő teljes emberiségnek 0,5%-a. Ennek a tömegnek bő fele, 19 millió fő kelet-, dél- és nyugat-ázsiai országból indult, ők fele részben Ázsiában is maradtak – ahogy az Afrikában induló 7 millió fő fele is Afrikán belül maradt. Az öt év alatt (a FÁK országok nélküli) európai országokba érkező mintegy 7 millió emberből is közel kétfélmillió Európából indult.

A Wittgenstein Center 3. ábrán látható diagramját a központ ötévenkénti adatokat feldolgozó korábbi hasonló, interaktív ábráival érdemes összehasonlítani (Sander, Abel, Bauer 2014). Ezekből megállapítható, hogy 2000–2005 között, 2005–2010 között, illetve azóta, 2010–2015 között (a FÁK nélküli) Európa részvételése az érkező migránsokból csökkent. (A Wittgenstein Center adatai mindig a megadott évek közepétől közepéig terjedő időszakra vonatkoznak.) Abszolút számokban is kimutatható a csökkenés: az ötévenkénti érkezések Európában rendre 10,8 millió, 10,6 millió és kb. 7 millió fő. Ebben az értelemben tehát sem a Föld egészére nézve, sem Európát tekintve nem számít rendkívülinek az elmúlt években tapasztalt migráció mértéke.

A kumulált adatokat tekintve a Földön összesen 244 millió migráns, azaz nem a születése szerinti országban lakó ember él (a ma élő teljes népesség 3,3%-a). Közülük mintegy 15 millió a menekült, akik kényszerből hagyták el a hazájukat. (Az ENSZ statisztikája szerint e szám 21,3 millió – UNHCR 2016.) A különböző fegyveres és természeti katasztrófák azonban többször ennyi, mintegy 60 millió

3. ábra: Migránsáramlatok Földünk nagyobb régiói között, 2010–2015
 Migrant flows between regions of the world, 2010–2015

Source: Guy J. Abel

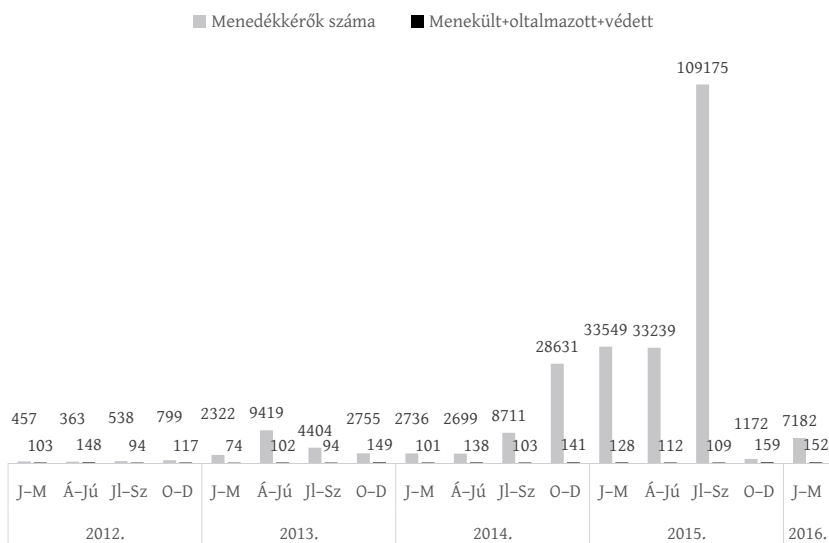
Megjegyzés: A nyilak szélessége a migránsok és menekültek számát mutatja. A kör mentén a skála azt mutatja, hogy az egyes nyilak hány millió főt képviselnek. A fekete nyíl a Közel-Keletről (Szíriát is beleértve) 2015 közepéig Európába vándorlókat mutatja. A Europe országocsoport a FÁK nélküli Európát jelenti, az Eastern Europe/Central Asia a FÁK-ot.

Forrás: <https://d2qvief1bcth7.cloudfront.net/wp-content/uploads/sites/11/2016/06/image-991131-galleryV9-hmdk-991131.jpg>

embert (65,3 millió – UNHCR 2016) tettek földönfutóvá – de ebből az a 44 millió, aki nem hagyta el a hazáját, nem került bele sem a migrációs, sem ezen belül a menekültstatisztikákba.

Attól még, hogy sem a Föld egészén, sem Európát tekintve nem nőtt a migráció mértéke, Magyarországot váratlan sokként érte az ide beérkezők jelentősen megugró száma. A Központi Statisztikai Hivatal adatsora negyedéves bontásban mutatja a 2012 óta Magyarországra érkezett menedékkérők számát (4. ábra). Az adatsorból megállapítható, hogy 2012-ben havi néhány száz; 2013-ban, majd 2014 őszéig havi ezres nagyságrendű, 2014 őszétől 2015 nyaráig havi tízezres, majd rövid ideig többtízezres tömeg jelent meg menedékkérőként.

4. ábra: Magyarországra érkezett menedékkérők, illetve a menedéket, oltalmat és befogadást elnyerők száma
Asylum seekers in Hungary and persons granted international protection status

Forrás: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_evkozi/e_wnvn001.html

A menedékkérők oszlopai mellett jobbra (alig) látszik azok száma, akik az adott időszakban menedéket, oltalmat vagy befogadást nyertek. Bár az eljárások elhúzódnak, négyéves tartományban már ki kellene rajzolódnia valamilyen összefüggésnek a két mennyiség között. Ehelyett azt láthatjuk, hogy a pozitíven elbíráltak száma lényegében változatlan maradt: negyedévenként nagyjából 90-150 fő. Ez 2012-ben a folyamodók 20-30%-át jelentette, további másfél évig a folyamodók 2-5%-ára, majd ezrelékekre csökkent az arány.

Még egy számot érdemes összevetni a menedékkérők számával. A rendőrség hivatalos honlapja napi szinten közli az elfogott migránsok számát (1. táblázat). Ebből az összehasonlíthatóság érdekében képzett negyedéves összegeket mutatom be.

A táblázatból láthatóan 2015 nyaráig az elfogottak zöme (85-90%) regisztrálásra került. Nyáron ez az arány a felére csökkent, majd ősszel a regisztrálás lényegében megszűnt, és csak a menekülthullám lecsökkenése után állt vissza. Amint az az összecsorból kiderül, ez idő alatt mintegy 260 ezer olyan menekült, akit a rendőrség elfogott, nem került bele a hazai regisztrálási rendszerbe. (Egy további adatszloppal értelemeszerűen nem rendelkezünk: vajon mennyi lehetett az elfogottak részaránya az összes beérkező emberhez képest a menekült-beáramlás csúcsideszakában?)

Az adatsorokból arra lehet következtetni, hogy a hazai intézményrendszer különböző részei eltérő ütemben, de lényegében leszakadtak a növekvő szám-

1. táblázat: Az elfogott migránsok és a menedékkérők száma Magyarországon
The number of migrants halted on the border and the number of asylum seekers in Hungary

Év	Hónap	Elfogottak	Menedékkérők	Menedékkérők az elfogottak százalékában
2015	január–március	38 006	33 549	88%
	április–június	39 376	33 239	84%
	július–szeptember	264 393	109 175	41%
	október–december	100 082	1 172	1%
2016	január–március	6 458	7 182	111%
Összesen		448 315	184 317	

Forrás: 2015-ben havonta elfogott migránsok száma Magyarországon (2016); Elfogott migránsok száma - dátum szerinti lekérdezés (2016).

ban érkező menekültek kezeléséről. 2015-ben Magyarországon közel másfélszer annyi ember került el a menekültként történő regisztrálást, mint amennyi bekerült a rendszerbe; az eljárás kibocsátási oldala pedig teljesen független maradt az érkezők számától. (Az unió javaslata éppen ezeket az adminisztrációs feladatokat, azaz a regisztrálástól az elbírálásig terjedő folyamatot szándékozná megosztani a tagországok között.)

A bevándorlás kibocsátó oldaláról

Míg fentebb néhány statisztika a menekültkérdés globális alakulását, és azon belül Európa helyzetét mutatta be, Szanyi Miklós előadása (*Európai bevándorlás: kik jönnek, honnan és miért?*) elsősorban a Magyarországon megjelenő migránsok hátterével foglalkozott. Bázisát azok a háttér tanulmányok szolgáltatták, amelyek Nyugat-Balkán, Észak-Afrika, Közel- és Közép-Kelet, valamint Afrika szub-szaharai térségére készültek, az MTA kutatásához (MTA Migrációs Munkacsoport 2015), illetve annak vonatkozó fejezetéhez (Szigetvári, Novák, Wagner, Biedermann 2015).

A migráció tartós, közös, hosszú távú okai között az előadó elsőként emelte ki a demográfiai nyomást. Közel-Kelet népessége az 1950. évi 100 millióról 2010-re három és félszeresére nőtt, 2050-re újabb duplázódás várható. Afrika szub-szaharai része 2010-re elérte a 900 milliós népességet, 2050-re kétmilliárd fővel számolnak. A népesség egy-másfél generáció alatt bekövetkező kettőzödését sem a munkahelyteremtés, sem az ellátás nem képes követni. A növekvő víz- és élelmiszerhiányhoz külön is hozzájárul a klímaváltozás, az elsivatagosodás. Mindezek a jelenségek elősegítik a bel- és külpolitikai válságokat, az intézmények működésének a további hanyatlását, a fegyveres konfliktusok kirobbanását. A katonai, a politikai és a gazdasági válság egymásra épül és helyben teljesen kezelhetetlenné teszi a helyzetet.

Mindezekon az általános problémákon túl az előadó kitért az egyes felsorolt térségek speciális problémái, elhúzódó konfliktusai ismertetésére is.

Összefoglalva, a vizsgált térségek népességét hosszabb ideje fennálló, és várhatóan a jövőben sem megoldódó, kedvezőtlen ökológiai, demográfiai, gazdasági, politikai folyamatok készítetik migrációra. Ugyanakkor a tényleges migráció részben szelektív módon, a befogadó országok saját gazdasági igényei szerint alakult. Ha Európa vagy az unió számára recesszió, válság vagy más okok miatt a befogadás vagy annak a növekvő mértéke terhekké válik, mindenképpen a gazdasági, társadalmi, politikai újjáépítés alapvető feladatait kell a kibocsátó térségben elősegíteni.

Ami a hazai menekültkérdést illeti, az intézményrendszert mindenképpen fel kell készíteni a helyzethez idomulni képes logisztikai, idegenrendészeti, ellátási feladatok elvégzésére, továbbá a menedékesek beilleszkedését támogató intézmények kialakítására, bővítésére. Az unió egészét tekintve a korábban kialakított menekültügyi politika nem működik, az intézkedések mögött nincs stratégiai elgondolás, ugyanakkor a félmegoldások erőltetése szétzilálja a tagországok közötti együttműködést.

Tanulságok

A Föld teljes lakosságának 3,3%-a él a születési helyétől eltérő országban, ők a migránsok. Ez az arányszám viszonylag lassan nő, viszont az emberiség létszámának a növekedése maga is növeli a migránsok abszolút számát. Az Európai Unióban élők esetében e százalékos arány mintegy háromszor magasabb, 10,4%. 2015. január 1-jén az uniós lakosság 6,75%-a született az EU-28 térségén kívül, és további 3,65% az unión belül, de másik országban, mint ahol jelenleg él (Eurostat 2016). Magyarországon az arányok éppen fordítottak, a 4,8% külföldön született népesség kétharmada, 3,1% származik másik uniós országból, és 1,7% az unión kívülről.

A migrációs folyamatok előidéző fő okai tartósak, hosszú távon hatnak, akár demográfiai, klimatikus, gazdasági vagy politikai stabilitási kérdésekről van szó; ennek megfelelően az általános tendenciákhoz mind a kibocsátási oldalon, mind a befogadói oldalon fokozatosan alkalmazkodnak, beleértve magukat a migránsokat is. A folyamatokban jelentős szerepet játszik az információáramlás, a visszacsatolás, az alkalmazkodás.

Ehhez képest lökészerű változás, „menekültkérdés” akkor következik be, ha a normál folyamatokhoz képest természeti vagy társadalmi katasztrófa, hirtelen sokk, jelentős emberi beavatkozás történik, háború tör ki. Ilyenkor rövid távon a humanitárius katasztrófa elhárításáról kell mindenekelőtt gondoskodni, ezt követheti a rendszerszintű megoldás, a folyamat visszaterelése a „normál” mederbe. A döntéshozói kapkodás, a folyamat rángatása, a rövid és hosszú távú tennivalók összekeverése ilyen esetben maga is hozzájárulhat a katasztrófális állapotok fennmaradásához, fokozásához. Elmulasztott, illetve elhamarko-

dott intézkedésekre 2015-ben mind az unió részéről, mind hazai oldalon láthatunk példákat.

Ami a hosszú távú teendőket illeti, érdemes felfigyelni arra, hogy a bevándorlók és a hazai lakosság is ugyanazokat a gazdasági körülményeket preferálják. Szélsőséges formájában sem a kiszorító, sem pedig a behelyettesítő hatással nem érdemes kalkulálni (riogatni), az összefüggések megértése a fontos. Stabil, kiegyensúlyozott, kiszámítható gazdasági és társadalmi viszonyok megteremtése a hazai lakosságnak is érdeke, a bevándorlók számára is vonzó; egyben annak is biztosítéka, hogy a gazdaság képes a bővülő munkaerő-potenciált hasznosítani.

Irodalom

- 2015-ben havonta elfogott migránsok száma Magyarországon (2016) https://hu.wikipedia.org/wiki/D%C3%A9li_hat%C3%A1r%C3%A1r_Magyarorsz%C3%A1gon (Letöltés: 2016. július 22.)
- Bördös K., Csillag M., Orosz A. (2015): *A bevándorlás hatása a hazai munkavállalók munkaerő-piaci helyzetére Európában: Összefoglaló az empirikus eredményekről. Háttér tanulmány az „Európába irányuló migrációs hullám magyarországi hatásai” című MTA kutatáshoz.*
- Elfogott migránsok száma – dátum szerinti lekérdezés. (2016) A Magyar Rendőrség hivatalos honlapja. <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/hatarinfo/elfogott-migransok-szama-lekerdezés?hona nap%5Bvalue%5D%5Byear%5D=2016&hona nap%5Bvalue%5D%5Bmonth%5D=3> (Letöltés: 2016. július 22.)
- Eurostat (2016): Migration and migrant population statistics. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Migration_and_migrant_population_statistics (Letöltés: 2016. július 22.)
- Fleischer T. (2015): A felzárkózásról: A Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont szemináriuma. *Tér és Társadalom*, 2., 1–15. <http://doi.org/bxjc>
- Hajdú Z. (2016): A déli magyar államhatárok funkcionális kihívásai, 2014–2015. In: Berghauer S. (szerk.): *Társadalomföldrajzi kihívások és adekvát válaszlehetőségek a XXI. század Kelet-Közép-Európájában: Nemzetközi Földrajzi Konferencia, Beregszász, 2016. március 31–április 1. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász*, 328–334.
- Hárs Á. (2013): Magyarok – külföldön: Gondolatok a magyarok külföldi munkavállalásáról. *Magyar Tudomány*, 3. <http://www.matud.iif.hu/2013/03/07.htm> (Letöltés: 2016. július 22.)
- Hárs Á. (2015): *A magyarországi munkaerőpiac migránsokat felszívó képessége, Korábbi tapasztalatok és a menekültválság dilemmái. Háttér tanulmány az „Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai” című MTA kutatáshoz.* http://mta.hu/data/cikkek/106/1060/cikk-106072/_hars.pdf (Letöltés: 2016. július 22.)
- Hárs Á. (2016): Elvándorlás és bevándorlás Magyarországon a rendszerváltás után – nemzetközi összehasonlításban. In: Blaskó Zs., Fazekas K. (szerk.): *Munkaerőpiaci Tükör 2015*. MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont, Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 39–53. http://econ.core.hu/file/download/mt_2015_hun/kozelkep_1.pdf (Letöltés: 2016. július 22.)
- Lengyel B. (2015): Újraiparosodás: KRTK vándorzeminárium. *MTA KRTK Hírléve*, 2.2–3. http://www.krtk.mta.hu/_downloadoc.php?docid=117&mode=articles (Letöltés: 2016. július 22.)
- Lux G. (2015): Társadalmi különbségek: KRTK vándorzeminárium. *MTA KRTK Hírléve*, 4., 2–3. http://www.krtk.mta.hu/_downloadoc.php?docid=137&mode=articles (Letöltés: 2016. július 22.)
- MTA Migrációs Munkacsoport (2015): *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai: A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése.* A kutatást vezette és az összefoglalót készítette: Török Ádám. Szerkesztette: Csuka Gyöngyi és Török Ádám http://mta.hu/data/cikkek/106/1060/cikk-106072/_europabairanyulo.pdf (Letöltés: 2016. július 22.)
- Sander, N., Abel, G. J., Bauer, R. (2014): *The global flow of people*. Wittgenstein Centre for Demography and Global Human Capital (Interactive tool Estimates of migration flows between and within

- regions for five-year periods, 1990 to 2010.) <http://www.global-migration.info/> (Letöltés: 2016. július 22.)
- Szigetvári T., Novák T., Wagner P., Biedermann Zs. (2015): *Küldő országok és a kiáramlás felgyorsulásának egyes okai*. In: MTA Migrációs Munkacsoport (2015): *Az Európába irányuló és 2015-től felgyorsult migráció tényezői, irányai és kilátásai: A Magyar Tudományos Akadémia Migrációs Munkacsoportjának elemzése*. A kutatást vezette és az összefoglalót készítette: Török Ádám. Szerkesztette: Csuka Gyöngyi és Török Ádám. 36–45. http://mta.hu/data/cikkek/106/1060/cikk-106072/_europabairanyulo.pdf (Letöltés: 2016. július 22.)
- The white stork* (2008): <http://www.birdorable.com/blog/the-white-stork/> (Letöltés: 2016. július 22.)
- UNHCR (2016): *Figures at a Glance: Global Trends 2015 Statistical Yearbooks*. UNHCR The UN Refugee Agency, Geneva <http://www.unhcr.org/figures-at-a-glance.html> (Letöltés: 2016. július 22.)